

SPRAAKWATER

NIEUWE WATERVERHALEN MOETEN WORTELEN IN ONS VERLEDEN

*Adriaan Duiveman, Lotte Jensen**

■ Op 23 januari 2020 kwam op de eenentwintigste verdieping van het Erasmusgebouw, de hoogste kantoortoren van Nijmegen, een diverse groep experts en onderzoekers samen. Als je goed keek kon je er, in de verte, de Waal langs Nijmegen zien kronkelen. Communicatiestrategen, bestuurskundigen, geografen en historici spraken die dag niet alleen over waterbeleid, maar ook over de verhalen die we over water vertellen en die als een rivier door onze cultuur kronkelen. De komende decennia moeten Nederlanders grote waterstaatkundige problemen oplossen, van zeespiegelstijging tot bodemdaling. Ingenieurs, klimaatwetenschappers en geografen komen met ambitieuze plannen. Maar om deze plannen uit te voeren, moeten ze worden gedragen door de bevolking. Ze kunnen burgers immers veel belastinggeld kosten en, ingrijpender nog, sommigen zullen in de toekomst misschien moeten verhuizen, als we delen van Nederland moeten opgeven. Om hun keuzes te legitimeren moeten waterstaatsorganisaties dus met een overtuigend verhaal komen.

Die zoektocht naar verhalen stond centraal in de Nijmeegse bijeenkomst. In 2014 concludeerde de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) dat Nederlandse waterstaatsorganisaties de technische zaken goed op orde hadden.¹ Toch was er, samen met de klimatologische uitdagingen, een probleem dat de onderzoekers zorgen baarde. De Nederlandse bevolking beseft zich te weinig welke risico's en investeringen bij het leven onder de zeespiegel horen. Deze 'bewustzijnskloof' kan er voor zorgen dat burgers niet voorbereid zijn op een overstroming of dat politici noodzakelijke investeringen tot na hun termijn uitstellen. Maar hoe maak je burgers wel waterbewust? Welke strategieën zijn effectief in de communicatie rondom waterstaatkundige uitdagingen, in het bijzonder zeespiegelstijging?

In de bijeenkomst en de daaruit volgende brochure kwamen twee componenten naar voren die cruciaal zijn voor effectieve communicatie.² Ten eerste spelen verhalen, met plot en karakters, een belangrijke rol. Verhalen kunnen het gedrag van de luisteraars en lezers beïnvloeden, zo stelde communicatiewetenschapster José Sanders, en zouden dan ook een centrale rol moeten spelen in de communicatiestrategieën van organisaties.³

Ten tweede kunnen we leren van verhalen uit het verleden. Kennis daarover moeten we benutten om nieuwe verhalen te ontwikkelen.

De kracht van verhalen

We leven in verhalen. Vraag aan een onbekende wie hij of zij is, en je krijgt meestal een verhaal: ik ben geboren in A, verhuisde naar B, leerde daar C kennen, en heb nu een baan als D. Onze identiteit is een verhaal dat we over onszelf vertellen, met karakters, een plot en vaak ook een boodschap. Niet alleen vormt ons verhaal hoe we naar ons verleden en heden kijken, maar het stuurt ook onze toekomst. Met het verhaal dat we over onszelf vertellen, geven we onze levens richting en doel.

Narratieven bestaan niet alleen op het niveau van het individu, maar ook op dat van de gemeenschap. De filosoof David Carr betoogt zelfs dat de gemeenschap enkel kan bestaan dankzij een gedeeld verhaal.⁴ Net als we met onze eigen levens doen, vertellen leden van gemeenschappen verhalen over het ontstaan van de groep, de avonturen die ze meemaakte en wat de toekomst van de groep is. De leden van een groep willen het verhaal vervolgens uitvoeren.

* Adriaan Duiveman en Lotte Jensen, Radboud Universiteit.

Een gedeeld verhaal kan zo ook leiden tot gedeeld handelen. Zo deed ingenieur Johan van Veen heel bewust een beroep op een verhaal van een eeuwenoude ‘strijd tegen het water’. Zijn Deltaplannen werden zo een climax van een plot dat zich, in de verbeelding van Nederlanders, door de geschiedenis heen ontvouwde. De Deltaplannen laten liggen, was niet alleen onverstandig en gevaarlijk geweest. Het was, in het verhaal van Van Veen, ook verraad aan de geschiedenis.

Sedimentatie van het verleden

‘Ons verleden sedimenteert in ons heden,’ stelde de Canadese filosoof Charles Taylor eens. Als het om ons waterbeheer gaat, dan kan dat sedimentatieproces heel letterlijk zijn. Zo vertelde geograaf Jos van Alphen, werkzaam als adviseur van strategie en kennis in de staf van de deltacommissaris, dat na eeuwen sleutelen ‘de “grondplaat” van Nederland wel zo’n beetje vast’ ligt.⁵ In een interview in de brochure noemt hij als voorbeeld de Pannerdense Kop. Dit waterwerk bepaalt al sinds de achttiende eeuw de verdeling van het rivierwater over de verschillende Rijntakken. Het landschap is ernaar gevormd. Dijken zijn er sinds die tijd op ingesteld, woonwijken zitten er strak achter. Een roekeloze ingreep bij Pannerden zou daarom benedenstrooms leiden tot ondergelopen huizen.

Maar ook de geschiedenis van ideeën en verhalen sedimenteert, in figuurlijke zin, in ons heden. Verhalen gaan niet alleen over het verleden, maar komen ook uit het verleden. Tot in de vorige eeuw werden watersnoodrampen verklaard als collectieve straffen van een vertoornde God voor de zonden van mensen. Sommige gelovigen zijn hier nog steeds van overtuigd. Het verhaal heeft echter ook een verassend seculier vervolg gekregen. Net als de vroegmoderne Nederlanders zijn hedendaagse burgers zich ook bewust van hun individuele ‘zonden’. Ze realiseren zich dat hun eigen gedragingen invloed hebben op klimaatverandering. Deze seculiere vorm van zondebesef zorgt er voor dat ze voor de treinvakantie of de vegaburger kiezen om de klimaatcrisis af te wenden.

Ook het verhaal van ‘onze strijd tegen het water’ kent een lange geschiedenis. Al in de zestiende eeuw vergeleken schrijvers de Opstand tegen de Spanjaarden met de

strijd tegen het water: militaire moed was nodig om als overwinnaar uit de tweefrontenoorlog te komen. Van Veen bouwde dus voort op een eeuwenoud narratief, en gebruikte dit om zijn plannen te promoten. Bestaande verhalen kunnen echter ook in de weg zitten. Terwijl Van Veen de oorlogsmetaforiek en het strijdverhaal inzette om ingrepen in het landschap te legitimeren, blijkt datzelfde verhaal nu juist waterstaatkundige projecten als ‘Ruimte voor de rivier’ te kunnen hinderen.

Waterstaatsorganisaties hebben dan ook nieuwe *frames* geïntroduceerd, zoals *werken met water* en *leven met water*. Oude frames leiden echter een hardnekkig bestaan. In de Nederlandse media komt de frase ‘strijd tegen het water’ nog altijd veel vaker voor dan ‘werken met water’ of ‘leven met water’. Zoals de Rijntakken zich hebben ingesleten in het Nederlandse landschap, zo kunnen verhalen zich door geschiedenis ook inslijten in het collectieve bewustzijn. En net als met de Pannerdense Kop, is het lastig om de verhalen om te buigen.

Alternatieve verhalen

Toch is het niet onmogelijk om andere verhalen te vertellen. Waterstaatsorganisaties, journalisten, kunstenaars en historici kunnen bijvoorbeeld meer nadruk kunnen leggen op het amfibische verleden van onze voorouders. Petra van Dam, hoogleraar waterstaatsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit, laat zien dat tot diep in de negentiende eeuw Nederlandse boeren voorbereid waren op overstromingen.⁶ Met hoogwaterzolders, noodboten en verhoogde woningen konden ze koeien en kinderen redden als het water weer eens over de dijk kwam. Deze onderbelichte ‘amfibische cultuur’, zoals Van Dam overtuigend laat zien, is ook onderdeel van de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis. Daarmee kan het ook onderdeel worden van ons toekomstige verhaal. Meebewegen met het water is opeens niet meer zo gek als het in een eeuwenlang patroon wordt geplaatst. Het opent een venster naar de toekomst, waarin we zullen moeten experimenteren met adaptieve strategieën.

Uit het verleden valt nog een belangrijke les te trekken: narratieve raamwerken hoeven elkaar niet uit te sluiten, maar kunnen elkaar ook aanvullen. Zo kunnen verhalen

waarin onze strijd tegen het water en grote technologische vermogen benadrukt worden heel goed gecombineerd worden met de gedachte dat we het water de ruimte moeten geven. De waterwerken bij Lent zijn gebouwd vanuit de gedachte dat de natuur bewegingsvrijheid moet krijgen, maar demonstreert tegelijkertijd het grote technologische vernuft van de ingenieurs die dit ontwierpen. Net zo hoeft een apocalyptisch scenario waarin Nederland in de golven verdwijnt niet te leiden tot fatalisme, maar kan het juist technologische ingrijpen en klimaatbewuster consumeren aanmoedigen.

Verhalen uit het verleden werken door in het heden. Waterstaatsorganisaties kunnen gebruik maken van deze sedimenten bij het ontwikkelen van effectieve communicatiestrategieën. De expertise van letterkundigen, cultuurwetenschappers en historici is daarbij essentieel.

-
- 1 Organisation for Economic Co-operation and Development, *Water Governance in the Netherlands: Fit for the future?*, OECD Studies on Water (OECD Publishing, 2014), <https://doi.org/10.1787/9789264102637-en>.
 - 2 Lotte Jensen en Adriaan Duiveman (red.), *Welke verhalen vertellen we? Narratieve strategieën rondom waterbeheer en zeespiegelstijging*, Nijmegen, Radboud Universiteit, 2020), open access via: http://dealingwithdisasters.nl/wp-content/uploads/2020/09/Welke-verhalen-vertellen-we_web.pdf
 - 3 Lilian Nijhuis en Fons Meijer, “Eén concreet verhaal doet meer dan tien statistieken”: Interview with José Sanders’, in *Welke verhalen vertellen we? Narratieve strategieën rondom waterbeheer en zeespiegelstijging*, onder redactie van Lotte Jensen en Adriaan Duiveman (Nijmegen: Radboud Universiteit, 2020), 18–21.
 - 4 David Carr, ‘Narrative and the Real World: An Argument for Continuity’, *History and Theory* 25, nr. 2 (1986): 117–31, <https://doi.org/10.2307/2505301>.
 - 5 Fons Meijer en Adriaan Duiveman, “‘Je moet er over nadenken voor de kinderen van nu’: Interview met Jos van Alphen’, in: *Welke verhalen vertellen we? Narratieve strategieën rondom waterbeheer en zeespiegelstijging*, onder redactie van Lotte Jensen en Adriaan Duiveman (Nijmegen: Radboud Universiteit, 2020), p. 14–17.
 - 6 P. J. E. M. van Dam, *De amfibische cultuur: Een visie op watersnoodrampen* (Amsterdam: VU University Press, 2010), <https://research.vu.nl/en/publications/de-amfibische-cultuur-een-visie-op-watersnoodrampen>. ■